

IX.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA
A TELEOLÓGIA VILÁGÁBAN.

— *Leopold Gusztáv expozéja.* —

A Társadalomtudományi Társaság most befejezett vita ciklusának előadói és felszólalói nagyobb részben a gyakorlati politikai kérdések izgató terepére léptek, ellenben nem méltatták kellő figyelemre a vitakérdés szociológiai oldalát. Pedig a társadalmi fejlődés irányát meghatározni, az idevágó kérdéseket megoldani nem kevesebb, mint a szociológia egész anyagát, e tudomány quintessenciáját napfényre hozni.

Az egymással homlokegyenest ellenkező politikai áramlatok szembeállítására igen érdekes és tanulságos dolog, de eredményes ez a vita csak akkor lesz, ha sikerül annak folyamán némi világosságot derítenünk a társadalomtudomány főbb kérdéseire, leginkább pedig azon kérdésre: *hogyan viszonylik a szociológiai tudomány a gyakorlati politikához?*

Két ellentétes vélemény uralkodik erre nézve. A társadalomtudománynak u. n. organikus iránya szerint ép úgy, mint a marxista történelmi materializmus szerint az emberi társadalom élete ugyanolyan mechanikus kauzalitással, ugyanolyan öntudatlan törvényszerűséggel megy végbe, mint a természet folyamatai. Mi lenne már most ezen szociológiai alapfelfogás teljesen logikus következménye?

Az, hogy a kényszerítőleg ható, a természettörvényekkel egyenrangú társadalmi törvényekkel szemben az emberi tudatos közreműködés és szabályozás semmi jelentőséggel nem bírhat, Senki sem fogja kétségbevonni *Stammler* azon tételét: »Das Fallgesetz ist nicht zu regeln«. Ha a társadalmi törvények is természettörvényekhez hasonló abszolút érvényességűek, úgy azok sem lennének szabályozhatók. Világos: ha igazuk van az

organikusoknak és a társadalom tényleg organizmus, úgy az önmagától, spontán fog fejlődni és a tudatos befolyásolás nem terjedne tovább, mint más organizmussal szemben. Viszont ha a történelmi materializmus szerint a gazdasági viszonyok öntudatlan ereje, mechanikus törvényszerűsége szabja meg a társadalmi fejlődés irányát, úgy ezzel szemben is teljesen meddő volna az emberi öntudatból eredő szellemi befolyásolás. Mindkét felfogás szerint tehát a társadalomban is csupán az ok és okozat mechanikus törvénye uralkodik, a minnek következménye az lenne, hogy mi a társadalmi fejlődést nem irányíthatjuk, vagyis a szociológiai tudománynak nem lehet befolyása a gyakorlati politikára.

Vannak, a kik alapfelfogásuk ezen logikai konzekvenciájával számolnak. De sokkal többen vannak úgy az organikus felfogás, mint a történelmi materializmus hívei között, a kik a mechanikus kauzalitás elvét a társadalmi életre szigorúan alkalmazzák *az elméletben*, mihelyt azonban gyakorlati politikáról van szó, ezt az elvet félredobják és a teleológia mezejére lépnek, mert politikai programmpontokat fellállítani, irányelveket megjelölni csak teleológikus alapon lehet. Mihelyt nem csupán arról beszélünk: mi van ? és minek kell szükségképen bekövetkeznie? hanem arról, hogy mi legyen? mi a helyes? és mi a célszerű? Ezzel már a teleológikus felfogást valljuk magunkénak.

A szocializmus képviselője még elég következetes volt. Ő tényleg csak arra szorítkozott, hogy összefüggéseket mutasson ki a gazdasági és a társadalmi fejlődés között, ő nem akart egyebet, mint azt bizonyítani, hogy a gazdasági fejlődés mechanikus törvényszerűséggel működő erői miként fogják a jövő társadalmát szükségképen szocialisztikussá tenni. Az előadók és felszólalók nagyobb része azonban nem állott meg ezen a ponton, hanem az egyéni és társadalmi cselekvést szabályozó törekvések egész sorozatával állott elő, társadalmi imperativusokat akart megállapítani, gyakorlati politikai javaslatokat tett, mely ténynyel az előadók és felszólalók, tudatosan vagy a nélkül, elhagyták a mechanikus kauzalitás társadalmi felfogását és a teleológikus álláspontot fogadták el. Ez az álláspont is hirdeti az egész létező világra álló kauzalitást és a külső körülményeknek, a természeti és gazdasági behatásoknak az emberi cselekedetekre való alapvető irányító befolyását. De mindezek tekintetbe vételével is a modern

teleológia szerint az emberi társadalom élete nem az öntudatlanul működő mechanikus erők megnyilvánulása, hanem, a természetfolyamatoktól különbözve, a társadalmi élet öntudatos, célokat kitűző egyének összeműködését tárja elénk. Ha ezen szociálpszichológiai álláspontra helyezkedünk, ha a társadalom fogalmánál nem feledkezünk meg az öntudatos egyénről, akkor beszélhetünk az egyéni cselekvések céltudatos irányításáról és a szociológiai tudománynak a gyakorlati politikára való befolyásáról.

A kik a társadalom életét azonosítják a mechanikus törvényszerűséggel végbemenő természetfolyamatokkal, azok kihagytak számításukból egy fontos tényezőt: az öntudatos egyéniséget. A természettörvények 100% abszolút biztonsággal, csalhatatlan érvényességgel ismétlődnek minden időben. A társadalom is felmutat törvényszerűséget az egyéni cselekedetek bizonyos ritmikus visszatérésében, miről a születési, halálozási, házassági statisztika, de leginkább a gazdag ereszű morálstatisztika tanúskodik. Ezek azonban *nem abszolút* törvényszerűségek, mellettük lehetséges a kivétel, a természettörvények mellett soha. A kivételt az a tényező okozza, a mely a természetből hiányzik: az öntudatos egyén. Nem a szabadakarat elavult tanát akarja a teleológia újjáéleszteni. E felfogás csak rámutat arra, hogy a társadalmi élet egyéni cselekedetéből áll, melyeket kauzálisan meghatározni főleg azért nem áll módunkban, mert az emberi pszichikum bonyolódott tényezője lép fel, a mely irányítja a cselekvést, az öntudat munkájának lényegét azonban gyarló emberi képességeink mellett meg nem határozhatjuk.

Épen ezen okból a szociális teleológia a társadalmi jelenségek összefoglalásának egyedül lehetséges módja.

Nem apriorisztikus tételekből indul ki a teleológikus társadalomtudomány. Nem állítja azt, hogy elejétől végig az emberi társadalom történelmi életében a priori, előre meghatározott, minden részletében pontosan megnyilvánuló telos uralkodik. Hanem csupán a posteriori, az összehasonlító fejlődéstörténelem mai induktív kutatásai alapján állapítja meg azt, hogy az emberi társadalom eddigi életfolyamata — habár sok visszaesést és stagnálást tüntet is fel — nemcsak kauzálisan ment végbe, itt nemcsak előző okok eredménye minden, hanem az elért eredmény a jobbnak és hasznosabbnak megmaradását jelenti. A szociális teleológia tehát a társadalomban fejlődést lát, s minden társadalmi intézményt, minden összeműködési

irányzatot, minden eszmeáramlatot ezen evolucionista szempont alá helyez.

Ha fejlődésről beszélünk, akkor ez nemcsak a gazdasági élet fejlődését jelenti, mint a történelmi materializmus hirdeti, melynek kétségtelen igazsága, hogy az alapszükségletek minél tökéletesebb kielégítése utáni törekvés mint konstans tényező végigvonul az emberi társadalom egész életfolyamatán. De ép oly kétségtelen az is, hogy a társadalom élete kezdettől fogva nem *csupán* a gazdasági érdekek uralma alatt állott. A társadalmi fejlődésnek két oldala van; az egyik a gazdasági fejlődés, a másik oldalon végigvonul az emberi szellem fejlődése, melynek csírái már a primitív korban feltalálhatók és a mely évezredek lassú kontinuitásában rétegenként halmozódott fel az emberi kultúra kincsesbányájává. Az ideológia fejlődése mindig együtt járt a gazdasági fejlődéssel, s a kettő egymást kiegészítve, egymást segítve idézte elő a társadalom fejlődését. Miként ezt *Bax* angol szoczialista szép példával kifejezi:

»Ha a magot a földbe elvetjük, az nem él meg ugyan a talaj és klíma nélkül, de azért a benne lévő csíra az, a mi tovább fejlődik, a talaj csak negatív feltétel, míg az aktív elem a magban van, ép így az emberi társadalom fejlődése is külső, anyagi feltételek és belső, ideológiai feltételek kölcsönhatásából áll.«

Az ideológiai fejlődés eredménye az lesz, hogy hasonlóan ahhoz, a midőn egyéni cselekedeteink, tudásunk és tapasztalásunk gyarapodásával a célznak megfelelőbbekké válnak, épen úgy az egyének összeműködéséből álló társadalmi élet is annál céltudatosabbá lesz, minél inkább növekszik a társaséletünkre vonatkozó tudásunk és tapasztalásunk. Az ezen értelemben felfogott szociológiai tudomány a gyakorlati politika irányításának nagyszerű perspektíváját tárja elénk.

Minthogy a kauzális alapon a szociológiában nem mehetünk semmire, mert a jövőben teljes abszolút biztonsággal bekövetkező állapotokat az emberi társadalomban át nem láthatunk, ilyen csalhatatlan érvényességű törvényeket fel nem állíthatunk, sokkal üdvösebb dolog lesz, ha mi teljes figyelmünket és egész erőnket azon kérdés felé koncentráljuk: *a társadalmi fejlődés melyik iránya a leghelyesebb és legcélszerűbb?* Vagy még inkább a kérdést így formulázhatjuk: *a különböző irányokban mi az, a mi helyes és célszerű és mi az, a mi elvetendő?*

Az itt bemutatott négyféle irányzatot a teleológikus felfogás szempontjából tekintve azt találjuk, hogy az anarchizmus,

mely az emberi szolidaritás rendszerének is lenne nevezhető, alap gondolatában azonos azzal a teleologikus fejlődés előtt *végcélként* szem előtt lebegő ideállal, a mit *Stammler* így fejezett ki: Die Gemeinschaft frei wollender Menschen.

Míg azonban a teleológia ezt talán soha teljesen meg nem valósuló *végcélnak* tartja, az anarchizmus ezen állapotot a közel jövő céljául tűzi ki, nem számolva az emberiség mai kultúrállapotával, a szellemi és morális átalakulásnak azon extenzív és intenzív végzendő óriási munkájával, mely nélkül e ponthoz el nem érkezhünk. A fejlődés tényleges menete éppen ellenkező az anarchizmussal, mert azon társadalmi rendszer felé halad, mely az egyéni jogkörbe való minderősebb beavatkozással fogja a társadalmi összeműködést célszerűbbé tenni. A *végcélként* szem előtt tartott eszmény magasságához ez a lépcsőfok vezet el bennünket.

A *liberalizmussal* — értve ez alatt nem az elméleti liberalizmus fogalmát, hanem annak gyakorlati politikai tartalmát — a teleológia szempontjából azért nem elégedhetünk meg, mert nem számolt a társadalmi fejlődés törvényével. A liberalizmus óriási munkát végzett, a midőn az egyéni szabadság kivívásával, az egyéni erők szabad érvényesülésével megteremtette a mai kapitalisztikus fejlődést. De végzete volt, hogy ezen a ponton megállt. Azon tévhitben volt, hogy a harmadik rend uralomra jutásával a társadalmi fejlődésnek vége szakadt. A liberalizmus nem értette meg korunk szociális tendenciáját, s Herbert Spencernek, a liberalizmus klasszikusának is ez volt a nagy hibája. Ő sem látta át, hogy az osztályok váltógazdasága nem áll meg, hanem tovább halad, új és új társadalmi osztályok keletkeznek és gazdasági gyarapodásukkal egyidejűleg ébredő osztályöntudatukkal uralomra, hatalomra törekednek. A meddig a liberalizmus a multtal — a régi feudalizmus és reakció pártjaival állott szemben, addig elég progresszívnek és fejlődésképesnek mutatkozott, mihelyt azonban a jövővel — a szocialista pártokkal került szembe, igazságtalanná és szűkkeblűvé lett; nem vette észre vagy nem akarta észrevenni azokat a mély sebeket, a miket a kapitalizmus teremtett a társadalom szervezetében, különösen a vagyoneeloszlás terén létrehozott aránytalanságokkal. szembeállítva a szocializmussal, a mai liberalizmus immár progresszív, hanem konzervatív politikai irányzat, mely tehát a társadalmi fejlődés szempontjából bennünket ki nem elégíthet.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy ha már a liberalizmus iránya sem felel meg követelményeinknek, a *konzervativizmus* még kevésbé fogadható el, ha a teleológikus társadalomfejlődés elvét tartjuk szem előtt.

Elméletileg, absztrakt értelemben véve a konzervativizmust, az egy esetben lehet helyes. Ezen egy eset az, a mikor a konzervativizmus csupán a tradíció szükséges tiszteletére hívja fel figyelmünket és csupán arra szorítkozik, hogy a politikában mindig mutatkozó extrém irányzatokkal szemben rámutasson arra, hogy évezredek társadalmi intézmények egy nap alatt le nem rombolhatók, hogy azok átalakulása csak fokozatosan történhetik. Ha a konzervativizmus ezen pontnál megmarad, akkor fékező és egyensúlyozó irányzata üdvös lehet a társadalmi fejlődés menetének szabályozására.

Mihelyt azonban a konzervativizmus túllépi ezeket a kereteket, mihelyt minden újításnak ellenségévé, minden valódi haladásnak kerékkötőjévé válik, akkor ez az irányzat már káros a társadalmi fejlődés folyamatában. Talán felesleges megjegyezni, hogy az itt bemutatott konzervativizmus az utóbbi fajtából való, az azzal kapcsolatban kifejtett részletes politikai program pedig nem a társadalmi *fejlődés*, hanem a társadalmi *visszafejlődés* irányát képviseli. Mert ha valaki ma, a kapitalizmus fénykorában egyszerűen nem vesz tudomást erről a kapitalisztikus fejlődésről és egy teljesen *praekapitalisztikus* gazdasági rendszert, az elavult patriarchális világot akarja visszaállítani és ha valaki ma a természettudományi evoluzionista világnézet diadalmas előrenyomulásáról egyszerűen nem véve tudomást, egy minden ízében *antievolutionista* szellem-erkölcsi világnézettel áll elő, ez már nem »fejlődés a régi alapokon«, a hogy azt Prohászka főt. úr mondotta, hanem visszafejlődés az új alapokból!

Utolsónak hagytam a bemutatott irányzatok közül a *szocializmust*. Nem tagadható, hogy ezen politikai irány képviseli ma leginkább a társadalmi fejlődés elvét. Nem mintha a teleológikus fejlődés szempontja szükségképpen azt követelné, hogy a politikai szocializmus minden tételét elfogadjuk. Távrolról sem. Hiszen épen a történelmi materializmusnak a társadalomról alkotott mechanikus felfogása az, a melytől a teleológiai gyökeres különbség választja el. De egyébként is a politikai szocializmus ma a legnagyobb mértékben forrongó alakulás, erős belső ellentétekkel.

Bizonyos, hogy a szocializmus párhíveinek csak egy része fogadná el a kollektív (társadalmi) rendnek összes követelményeivel való tényleges megvalósítását. A mi a szocializmus óriási erőgyarapodását a nyugati államokban, legutóbb különösen Németországban megmagyarázza, ez azon körülmény, hogy *a szocializmus mindenféle elégedetlenségei magában foglaló várt* mely a legheterogénebb elemeket egyesíti a jelen társadalmi állapotok *negációjában. Nagy tömegeket foglal egybe, mert még kevés benne a centrifugális pozitivitás.*

Habár a szocializmus első sorban a gazdaságilag és intellektuálisan napról-napra emelkedő és osztályöntudatával egyidejűleg szervezkedő és tömörülő *munkásosztály* természetes politikai képviselője, a tapasztalás mutatja, milyen vonzóerejű ez a politikai irányzat, melynek vezetői nagyrészt a vagyonos osztályból és az u. n. »intellectuel«-ekből kerültek ki. Egyoldalú lenne a szocializmus, ha csak a fizikai munkát végző proletariátust akarná felszabadítani és nem jelentene egyszerűen megváltást a szellemi proletariátusra is.

A teleológia szempontjából a politikai szocializmus érdekes átalakulását láthatjuk napjainkban. Az eredeti marxizmus a maga Zusammenbruchstheoriájával és a szükségképen bekövetkező forradalmi átalakulást hirdető tanával, a milyen csodálatos hatóerő volt a szocializmus kezdő stádiumában, ugyanolyan mértékben veszít ma már a jelentőségéből. A szocializmus tekintélyes vezérei átlátják, hogy a merev negatívummal és kritikával nem tesznek eleget feladatuknak, mely a gyakorlati politikában való hathatós közreműködésre utalja őket. Ezt az irányt lassalleizmusnak vagy bernsteinizmusnak nevezzük-e, az mellékes. Tény az, hogy a szocializmus politikájában nagy erővel törtet előre azon irány, mely a gyakorlatban nem ragaszkodik már az eredeti marxizmus mechanikus kauzalitásához, hanem a fokozatos szocializációt és a pozitív reform-munkásságot tartva szem előtt, a teleológia terére lépett.

Az e teleológikus felfogás alapján álló szocializmus nem is igényli azt, hogy teljes biztonsággal meghatározza a társadalom jövő alakulását, miként azt a mechanikus kauzalitás alapján álló eredeti marxizmus megkísérelte.

A teleológia feladatát abban látja, hogy a társadalmi fejlődés eddigi folyamatát vizsgálat alá vegye, abból szociológiai tanulságokat és következtetéseket vonjon le egyéni és társadalmi cselekvéseink részére s az induktív kutatások alapján

teleológikus szempontból tudományosan megindokolható célokat nyerve, az így kitűzött célokat a gyakorlati politikában is teljes erővel megvalósítani törekedjék.

Korunkban a társadalmi fejlődés minden oldalról szociális tendenciát mutat, a társadalom egyensúlya érdekében tehát minden eszközt meg kell ragadnunk arra, hogy az ezen irányban végbemenő fejlődés akadályait elhárítsuk. Ha a kor irányzatát megértettük, úgy nemcsak a vagyoneeloszlás aránytalanságait kell megszüntetnünk, hanem a társadalom összességének érdekében a jognak, az erkölcsnek, a tudománynak és művészetnek mind szélesebb körre való kiterjesztését — szocializációját — kell elősegítenünk.

Hogy egészen szocialisztikus lesz-e a jövő társadalmi összeműködés alakulata, vagy lesznek-e benne individualisztikus alakulások is, azt épen jóslásaink relatív értékénél fogva meg nem mondhatjuk.

De az eddigi társadalmi fejlődés vizsgálatából leszűrhetünk egy nagy tanulságot és ez az, hogy az emberi faj és az emberi társadalom fennállásának és fejlődésének örök érdekei győzni fognak egyének, osztályok, nemzetek s ha kell, nemzedékek ephemer, múlandó érdekeivel szemben.

A szociológiai kutatások épen ezeket az örökkévaló, nagy érdekeket fogják hozzánk közelebb hozni és sok rázkódást, stagnációt, visszaesést és improduktív munkát fogunk elkerülhetni a jövőben, ha megismervén a társadalmi fejlődés irányát, a helyett, hogy az előbb vagy utóbb, egyenesen vagy kerülő utakon, de végre is teljes erővel győzedelmeskedő, örök érdekek megvalósulása elé mesterséges akadályokat gördítsünk, inkább teljes erőnkkel arra fogunk törekedni, hogy a fejlődést ezen irányban mind nagyobb céltudatossággal előmozdítsuk.

Leopold Gusztáv.